

MARCEL DIRSUS

AKO
KONČIA
TYRANI
A PREŽÍVAJÚ
NÁRODY

PRELOŽIL
MARIÁN HAMADA

ÚVOD: ZLATÁ ZBRAŇ

Nepopieram, že som osamelý. A ešte ako. Keď sa kráľ nemusí nikomu zodpovedať za svoje slová a činy, je nevyhnutne celkom sám.¹

Mohammad Rezá Pahlaví, iránsky šach

Najmocnejší tyrani sú odsúdení prežiť život v strachu. Svojich nepriateľov sa môžu zbaviť lusknutím prstov a spolu s rodinami a prívržencami môžu riadiť celé krajiny z luxusného pohodlia vlastných palácov. Každá ich hodina je však presiaknutá strachom, že prídu o všetko. Nedá sa ho zbaviť za žiadne peniaze. Jediný chybný krok môže viesť k pádu. A tyrani po páde často končia v exile, vo väzenskej cele či pod zemou.

V istý zimný deň koncom roka 2007 dali príslušníčky Amazonskej gardy v zelených maskáčoch znamenie, že okolie je bezpečné. Hneď nato Hôtel de Marigny v centre Paríža opustil plukovník Muammar al-Kaddáfí. Zostúpil po schodoch a prešiel po červenom koberci, rozprestretom na trávniku. Na konci koberca sa nachádzal obrovský stan. Hôtel de Marigny používala francúzska vláda na ubytovanie štátnych návštev a jeho vedenie bolo zvyknuté na vrtochy mocnárov. Nikdy predtým však nedalo v záhrade postaviť beduínsky stan, aby mohol diktátor prijímať hostí v duchu „púštnej tradície“²

Stan bol vnútri zdobený obrazmi tiav a paliem. Stáli v ňom

kožené kreslá, do ktorých si mohli pozorní poslucháči posadať. Večer ich vítali plamene obrovského ohniska.

Stan bol Kaddáfího pracovňou, celý Paríž sa však stal jeho ihriskom. Pôvodne mal vo Francúzsku stráviť tri dni, no rozhodol sa, že svoj pobyt predĺži na päť dní. Pricestoval so svojou neslávne známou skupinou osobných strážkyň a s takým sprievodom, že na jeho premiestnenie potreboval sto vozidiel. Prezident Nicolas Sarkozy ho prijal so všetkými vojenskými poctami. Keď sa Kaddáfí rozhodol, že chce vidieť zámok vo Versailles, pretože ho fascinoval Ľudovít XIV., vzal so sebou stočlennú delegáciu. Po meste ho prevážala extra dlhá biela limuzína, ktorá všade spôsobovala dopravné zápchy. Keď si chcel užiť plavbu po Seine, všetky mosty ponad rieku museli pre verejnosť uzavrieť.³ Kaddáfí sa dokonca zúčastnil na polovačke na bažanty, čo je v dnešnej dobe pre hosťujúcu hlavu štátu mimoriadne nezvyčajné.⁴ Pre Kaddáfího to však bolo úplne normálne. Príkladom jeho nadradeného postoja voči zvyšku sveta je incident z roku 2008. Švajčiarske úrady vtedy v Ženeve zatkli jeho syna za napadnutie dvoch zamestnancov v luxusnom hoteli. O rok nato diktátor požiadal Taliansko, Nemecko a Francúzsko, aby Švajčiarsko „rozpustili“.⁵ Keď sa to nestalo, Kaddáfí vyzval moslimov celého sveta, aby tejto krajine vyhlásili svätú vojnu. Iným príkladom je jeho vystúpenie počas Valného zhromaždenia OSN. Všetci lídri majú svoje príhovory zvyčajne obmedziť na najviac pätnásť minút. Kaddáfí však rečnil deväťdesiattri minút, počas ktorých nazval Bezpečnostnú radu OSN „terroristickou radou“, propagoval vlastnú webstránku, sťažoval sa na únavu z dôvodu časového posunu a spochybňoval atentát na Johna F. Kennedyho.⁶

Keď si odmyslíme výstrednosti, Kaddáfí vládol v Líbyi od konca šesťdesiatych rokov 20. storočia a bol to diktátor s krvavými rukami.

Ak chcel žiť takýto život, musel zostať pri moci. To znamenalo vzbudzovať strach v každom obyvateľovi krajiny. Ak sa obyčajní ľudia na uliciach Tripolisu vyslovili proti režimu, museli

počítať s okamžitým uväznením alebo dokonca usmrtením. V priebehu jediného letného dňa roku 1996 povraždili Kaddáfího bezpečnostné zložky v jednom z krutých väzení režimu viac ako 1 200 ľudí.⁷ Už samotná myšlienka proti režimu sa považovala za nebezpečnú. Istý Líbyjčan povedal: „Nielenže sme sa báli kriticky vyjadriť, neodvážili sme sa ani kriticky *myslieť*.“⁸

Kaddáfí aj na vrchole moci, keď už mnohí jeho nepriatelia hnili pod zemou alebo vo väzniciach, videl všade okolo seba hrozby. Múry jeho hlavného sídla boli štyri metre vysoké a meter široké. Pod ním dal vybudovať sieť tunelov natoľko širokú, že sa v nich dalo jazdiť golfovým vozíkom.⁹ Tunely mali slúžiť ako únikové cesty a ukrývali aj podzemnú televíznu stanicu, prostredníctvom ktorej sa mohol obliehaný diktátor prihovárať národu.¹⁰ V inom z jeho sídel sa za pancierovými dverami nachádzala operačná sála, kde by bolo možné zachrániť diktátorov život počas krvavej revolúcie. Podzemný labyrint bol taký rozsiahly, že jeden novinár ho označil slovom „bludisko“.¹¹

Človek so svetlými vyhliadkami do budúcnosti nepotrebuje opevnené komplexy s kilometrami podzemných tunelov. Kaddáfí však vedel, že jeho budúcnosť je neistá. Diktátori potrebujú budovať takéto obranné konštrukcie, pretože hrozby, ktorým čelia, sú obrovské a ustavičné.

15. februára 2011 vypukli protesty na uliciach Bengázi, druhého najväčšieho mesta Líbye, po tom, ako režim zatkol právnik, ktorý zastupoval obeť väzenského masakra z roku 1996. V kaddáfíovskej Líbyi, kde opozícia nebola tolerovaná, išlo o zriedkavý prejav nesúhlasu.¹² Táto štrbina v pancieri režimu urýchlila vývoj situácie a spôsobila posilnenie hnutia odporu, ktoré sa rozšírilo aj do ďalších miest. Reakciou na to bol Kaddáfího príhovor v štátnej televízii, v ktorom prisľúbil, že „Líbyu vyčistí dom za domom“.¹³ „Neopustím svoju krajinu,“ povedal a neskôr dodal, že „umrie ako mučeník“.¹⁴

Vtedy bol ešte presvedčený, že umierať nebude musieť. Hoci sa totiž povstalci zmocnili celých miest, režim dokázal prejsť do ofenzívy. Do 16. marca sa Kaddáfího silám podarilo rebelov

v Bengázi obklúčiť a jeden z jeho synov sa v rozhovore chvastal, že „do 48 hodín bude po všetkom.“¹⁵

Kaddáfího slová, ktorými nepriateľov prirovnal k potkanom, vyvolali v očiach sveta obavu pred ich hromadným vraždením.¹⁶ Bezpečnostná rada OSN v tejto situácii jednomyselne schválila „všetky potrebné opatrenia“ na ochranu civilného obyvateľstva.¹⁷ To bol začiatok dlhého konca. O dva dni nato vzlietli francúzske stíhačky s cieľom zaútočiť na líbyjský režim. Námorníctvo USA zas odpálilo riadené strely a neutralizovalo protiletectkú obranu Líbye. Prezident Barack Obama sa počas návštevy v Brazílii vyjadril: „Nemôžeme sa nečinne prizerať, keď tyran vraví svojmu ľudu, že nebude mať zľutovanie.“¹⁸

V októbri už bola Kaddáfího moc nad krajinou výrazne obmedzená. Zhora stále padali bomby a diktátor vedel, že prišiel moment, ktorého sa obával. Už nestáli žiadne bezpečnostné komplexy, žiadne tunely ani múry, ktoré by ho ochránili. Namiesto toho sa musel so svojimi mužmi premiestňovať od domu k domu v pobrežnom meste Syrta, v blízkosti ktorého prišiel na svet. Chýbali im zásoby a jeho ochranka bola nútená zháňať po okolí cestoviny a ryžu, aby sa nasýtili. Samotný Kaddáfí bol očividne zmätený. Veliteľa ochranky sa stále pýtal, prečo nemajú vodu a elektrinu. Pokus o útek bol nebezpečný, no rebeli sa blížili a bombardovanie neprestávalo, preto v Syrte nebolo možné zostať. Napokon Kaddáfí neochotne súhlasil s útekom. Jeho konvoj štyridsiaticich áut mal pôvodne opustiť mesto o tretej v noci, podarilo sa to však až o päť hodín neskôr, keď už slnko bolo vysoko. Po polhodine konvoj zasiahol raketový nálet. Jedna z rakiet dopadla tak blízko, že aktivovala airbag v Toyote Land Cruiser, v ktorej sa Kaddáfí viezol.¹⁹ Vodca a časť jeho mužov sa rozhodli ujsť po vlastných. Prešli krížom cez farmu a napokon boli nútení schovať sa v zapáchajúcom kanáli.²⁰

Keď ho vzbúrenci chytili, nechápal, čo sa deje. Bol predsa plukovníkom Muammarom al-Kaddáfím, krstným otcom Líbye, africkým kráľom kráľov. Sám seba raz nazval vodcom žijúcim v srdciach všetkých Líbyjčanov. „Čo sa to deje? O čo

ide, synovia moji? Čo to robíte?“ pýtal sa.²¹ Jeho „synovia“ s ním naložili dosť brutálne. Povstalecký dav ho zbil a znásilnil bajonetom. Na poslednom zázname Kaddáfí krváca na streche auta a prosí o milosť.²²

Po tom, ako sa diktátor ocitol v ich rukách, začali oslavovať. Jedna z charakteristických snímok občianskej vojny zobrazuje mladého rebela, ktorého spolubojovníci nesú na svojich pleciach. Mladík má v ruke zlatú zbraň zdobenú zložitým gravírovaním. Kaddáfimu ju vraj venoval jeden z jeho synov.²³ Tento jav nazývam paradox zlatej zbrane: tyrani môžu mať k dispozícii všemožné ochranné prostriedky, dokonca aj zlaté zbrane, no keď príde chvíľa, v ktorej ich musia použiť na vlastnú záchranu, je už neskoro. Zlatá zbraň diktátora nikdy neochráni. Kaddáfího zlatá zbraň vyžarovala moc len dovtedy, kým tomu ľudia verili. Keď raz veriť prestali, zbraň bola bezcenná.

Na sklonku toho dňa, 20. októbra 2011, bola zbraň preč a diktátor bol mŕtvy. Posledné pokorenie prišlo vtedy, keď namiesto rýchleho pochovania, typického pre islam, bolo jeho bezhlavé telo vystavené v mrazničke na mäso, aby si ho mohli všetci obzrieť.²⁴ Keď sa na to istý novinár pýtal miestneho obyvateľa, odvetil mu, že Kaddáfí si svoj osud vybral sám. „Keby bol dobrým človekom, boli by sme ho pochovali,“ vyhlásil.²⁵

Vskutku, keby bol Kaddáfí dobrým človekom alebo aspoň demokraticky zvoleným lídrom a nie diktátorom, je pravdepodobné, že by sa dožil iného konca.

Tyrania je nebezpečná.

Nedávno vydaná štúdia skúmala koniec vlády 2 790 vládcov krajín. Až 1 925 z nich (69 percent) žilo po odovzdaní moci svoje životy pokojne ďalej. „Iba“ asi 23 percent skončilo v exile, vo väzení alebo bolo zabitých.²⁶ Tento pohľad však berie do úvahy všemožné krajiny a politické systémy. Keď sa zameriame na diktátorov, ktorí vo svojich rukách sústreďujú úplnú moc, dostaneme sa k iným číslam. Až 69 percent tyranov končí vo väzení, v zahraničí alebo je zavraždených.²⁷ Šanca na pokojné dožitie je nižšia než pri hodení mincou.

Viac ako desaťročie sa venujem diktátorom a tomu, ako sa udržiavajú pri moci alebo ju strácajú. Ako postgraduálny študent na Oxforde som skúmal životy členov politbyra Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Kým boli tí ľudia? Ako sa dostali na vrchol v takom nehostinnom prostredí? Na čom im záležalo?

Keď som z Oxfordu odišiel, nazdával som sa, že s tyraniami (aj s vysedávaním v zaprášených knižniciach) som skoncoval. Túžil som vidieť svet, preto som si našiel prácu v jednom pivovare v Konžskej demokratickej republike. To najcennejšie, čo som tam zistil, sa však netýkalo chmeľu a jačmeňa, ale fungovania autoritárskych režimov – a toho, ako veľa tyranov neustále žije na hrane.

Keď som sa nachádzal v Lubumbashi, ozbrojení útočníci 30. decembra 2013 napadli štátne rozhlasové štúdio v Kinshase, prevzali nad ním kontrolu a odkázali prezidentovi Josephovi Kabilovi, že jeho vláda sa končí. Kým vysielali, ich spolupojovníci napadli najväčšie letisko v krajine aj jednu vojenskú základňu.²⁸

Na opačnom konci krajiny, v Lubumbashi, bol prístup k informáciám veľmi obmedzený. „Počuli ste, čo sa stalo v Kinshase?“ pýtali sa zvedavci v pivovare. Počas obednej prestávky som sa to snažil zistiť aj ja, no nikto nevedel. Násilie bolo zdanlivo vzdialené, a tak som sa vybral späť do kancelárie, ktorá bola v tom istom komplexe ako moje ubytovanie. Táto prechádzka väčšinou patrila medzi najpríjemnejšie chvíle mojej pondelňajšej rutiny. Lubumbashi nie je práve zelené mesto, avšak v mojom komplexe vládla bujná vegetácia. Popri chôdzi som zvyčajne obdivoval obrovské palmy a pozoroval nezvyčajné vtáky. Cítil som sa ako v oáze.

V ten deň však bolo všetko inak. Cestou späť do práce narušil všadeprítomný pokoj pukot. Boli to výstrely. Po nich nasledovali ďalšie, ratatata zbraní sa ozývalo z troch smerov. Potom som začul silnejší zvuk, výbuch. Hlavou mi leteli tisíce myšlienok. Za múrmi komplexu ma zrejme neohrozovali zablúde-

né guľky. Ale čo ak zvuk výbuchu spôsobil mínomet? Ďalšie rany by ma mohli zasiahnuť, hoci som nebol cieľom útoku. Od nemeckého veľvyslanectva ma delilo viac ako 1 500 kilometrov. Letiská boli pozatvárané. Keby bolo treba ujsť, dalo by sa uniknúť po súši smerom na juh, do Zambie. V miernej panike som sa otočil ku kolegom: „Čo budeme robiť?“ Odpovedali, že nič. Áno, počuli výstrely, ale nebolo to prvý raz a ani predtým sa im nič vážne nestalo, tak prečo by sa to malo stať práve dnes?

A to bolo všetko. Bol som návštevník z Európy za betónovým múrom. Medzi mnou a nebezpečím stála ochranná stena. Niektorí ľudia v uliciach mesta toľko šťastia nemali.

Otočil som sa teda a vrátil sa do práce.

Pôvodcom pokusu o prevrat v Kinshase bol náboženský vodca Paul-Joseph Mukungubila. V Lubumbashi vojsko útočilo práve na jeho kostol.²⁹ Keď bolo samozvanému prorokovi jasné, že nebude úspešný, ušiel z krajiny aj s piatimi zo svojich osemnástich manželiek a s dvanástimi z devätnástich detí.³⁰ Joseph Kabila, ktorý krajine vládol od atentátu na svojho otca, zostal pri moci.

Spomínam si, ako ma zaskočili pokojné reakcie okolia. Nemali by sme *niečo* urobiť? Čo sa však dá robiť pri takých potýčkach, aké predviedli stúpenci Kabilu a Mukungubilu? Nič. Môžete len čakať a sledovať, či tyran padne a uvoľní priestor inému.

Po pár mesiacoch som sa vrátil do Európy, no ten deň som nedokázal vymazať z mysle. Ako je možné, že niektoré krajiny pravidelne zakúšajú ukrutnú nestabilitu a ich obyvatelia sú na to už doslova zvyknutí? Prečo sa Kabilovi podarilo udržať pri moci ešte ďalších päť rokov? Kedy vodcovia ako on strácajú moc a čo sa deje potom?

Rozhodol som sa skúmať okolnosti pádu tyranov. Vo svojej dizertačnej práci som sa zameral na neplánované zmeny vedenia krajín podobné pokusu Mukungubilu v Konžskej demokratickej republike. Odvtedy sa tejto téme venujem nielen akademicky, ale aj v spolupráci s nadnárodnými spoločnosťami,

nadáciami a medzinárodnými organizáciami typu NATO či OECD, vždy s túžbou pochopiť mechanizmus pádu diktátorov.

V októbri 1938, keď už nacistické Nemecko anektovalo Rakúsko a vzalo Československu Sudety, prehovoril Winston Churchill k občanom Spojených štátov amerických. Išlo o výzvu do boja: „Diktátorov vídavate, ako stoja na piedestáloch, obklopení bajonetmi vojakov a obuškami policajtov. Z každej strany sú strážení masou ozbrojených mužov, kanónov, bojových lietadiel, opevnení. Týmto sa chvastajú pred celým svetom, ale v ich srdciach vládne strach.“³¹

Ľudia si tyranov väčšinou predstavujú ako mužov (pretože takmer nikdy nejde o ženy) s absolútnou mocou. To je však mýtus. Žiadny politický líder nemal nikdy v rukách absolútnu moc. Aj tí najmocnejší diktátori sa udržiavajú pri moci s pomocou iných. Ak chce diktátor zostať na vrchole, musí kontrolovať svojich najbližších. Ak sa mu to nedarí, je okamžite v nebezpečenstve.

Nepretržitý cyklus odstraňovania hrozieb je ústredným problémom, ktorému musí čeliť každý tyran. Napokon sa mu môže stať, že z piedestálu spadne. Keď k tomu dôjde, často to neznamena len koniec jeho vlády – pod váhou upadajúceho tyrana sa môžu rozdrobiť celé krajiny.

Kým prejdeme ďalej, dovoľm si ešte krátke upozornenie: neexistujú dve rovnaké diktatúry. Severná Kórea nie je ako Turkménsko a Kuba nie je ako Rusko. Tyrani sa medzi sebou líšia. Keď dnes hovoríme o tyranoch, máme na mysli vodcov, ktorí sa správajú kruto a utláčateľsky. Tvorí neuveriteľne pestrú paletu. Ako som spomenul, väčšinou ide o mužov, preto budem používať mužský gramatický rod. Tyranom môže byť kráľ, diktátor alebo vodca vojenskej junty. Môže ním tiež byť generálny sekretár strany tam, kde vládne štátostrana, alebo náboženský vodca, ktorý svoju vládu v teokratickej krajine odvodzuje od božej vôle. Krajina, ktorej tyran vládne, môže byť bohatá i chudobná, hornatá i nížinatá.

Táto rôznorodosť platí aj pre samotných tyranov. Niektorí

z nich, napríklad Saddám Husajn, mali otrasné detstvo a pravidelne zažívali bitky a zneužívanie.³² Iní, napríklad Mao, boli od malička rozmaznávaní.³³ Adolf Hitler bol natoľko cholerický, že keď ho niečo rozrušilo, nevedel prestať kričať. Pol Pot zas len zriedka prejavoval emócie. Veľké rozdiely sú aj v tom, ako tyrani prišli k moci. Niektorí boli šikovní organizátori a predbehli svojich konkurentov. Iní, ako Idi Amin, boli skrátka brutálnejší než ostatní. Najväčší „úspech“ zaznamenali tí, ktorí boli majstri v oboch aspektoch, dobrým príkladom je Stalin.

Dôsledkom tejto rozmanitosti je, že pre každé zovšeobecnenie sa dá nájsť výnimka. Existujú však aj spoločné vzorce a znaky. Pri pohľade na les dokážeme lepšie porozumieť väčšine stromov. Nevieme ich však vždy preskúmať do detailov. Demokracie sú viac-menej transparentné a otvorené systémy, diktatúry sú plné tajomstiev. Tí, čo nehovoria v súlade s vládnucimi, môžu zmiznúť. Vládne dokumenty obsahujú plno lží. Ak novinári hovoria pravdu, nemusia dlho vydržať.

Tyranii nie je ľahké porozumieť. Je podpredseda vlády iba bábka alebo je naozaj druhou najvýznamnejšou politickou postavou v krajine? Majú štátne inštitúcie nejakú váhu, ak je v čele krajiny revolučná politická strana? Možno nezaváži ani štát, ani strana, pretože moc je v rukách jedinej osoby. Vtedy je celkom možné, že osobný strážca tyrana je mocnejší ako členovia vlády a stranícke elity, pretože tyran počúva, čo hovorí. Blízkosť môže byť v niektorých prípadoch dôležitejšia než formálna vláda. Diktatúry ovláda šepkanie, utajovanie a klamstvo.

Ďalšou komplikáciou pri štúdiu straty moci tyranov je skutočnosť, že napriek možnej politickej nestabilite a početným protestom diktatúry nepadajú každý deň.³⁴ Vo fungujúcej demokracii s bežnými volebnými cyklami máme mnoho príležitostí sledovať, ako politickí vodcovia končia vo svojich funkciách. Diktátori však často zostávajú pri moci celé desaťročia. Keď ju napokon stratia, môže k tomu dôjsť okamžite v dôsledku presného výstrelu alebo v priebehu pár hodín v prípade prevratu. Vtedy môže byť náročné určiť presné príčiny pádu

– ide o veľmi zriedkavý jav a zároveň ho často sprevádza určitý bod zlomu, v ktorom je vodca natoľko oslabený, že sa od neho hromadne odvrátia prívrženci, aby neskôr predstierali, že boli odjakživa jeho tajnými odporcami.³⁵

Na pochopenie tyrana tiež nestačí len pohľad naňho samotného. Tyrani sú súčasťou systému, ktorý potrebujú na udržanie sa pri moci. Pozrieme sa teda na fungovanie autoritárskych režimov. Jedna z metód skúmania režimu (a nie iba vodcu) je analýza princípov, na základe ktorých dochádza k voľbe lídrov.³⁶ Keď generáli v rámci vojenskej diktatúry nahradia najvyššie postavenú osobu spomedzi seba iným generálom, nejde o zmenu režimu, ale iba o zmenu jeho vodcu. Ak však vzbúrení zmietnu celú vojenskú juntú a nahradia ju demokraciou alebo komunistickou diktatúrou, prichádza nový režim. Nezmení sa len osoba v jeho čele, ale celý systém.

Začiatky mojej práce nad touto knihou sprevádzali rozhovory s diplomatmi, novinármi, disidentmi, ľudskoprávnymi aktivistami a (bývalými) špiónmi. Téma knihy je mimoriadne široká, preto som jednotlivé časti konzultoval s expertmi na hospodárske sankcie, jadrové zbrane, vojenskú históriu, kvantitatívne prognostické modely a s mnohými inými. Nemôžem citovať všetkých, no rozhovory s nimi boli fascinujúce.

Zažil som i nevšedné stretnutia. V ranej fáze písania som sa rozprával s profesorom dejín Rímskej ríše, ktorý mi venoval veľa času pri skúmaní panovania cisára Caligulu. Neskôr som sa stretol s americko-gambijským politikom, ktorý sedel vo väzení za sprisahanie s cieľom oslobodiť vlast' spod útlaku tyrana, ktorý verejne vyhlásil, že bude vládnuť miliardu rokov. Potom som sa cez aplikáciu WhatsApp zhováral s politikom zo Stredoafrickej republiky obvineným z vojnových zločinov a premýšľal som, či frázu „teší ma“ na začiatku rozhovoru myslím vážne.

Táto kniha mi tiež umožnila dozvedieť sa viac o mojej vlasti. Narodil som sa v Nemeckej spolkovej republike po skončení studenej vojny. Nemecká demokratická republika (NDR) bola

pre mňa odjakživa čímisi vzdialeným. Nie je pritom vzdialená ani v čase, ani v priestore, avšak rovnako dobre by sa mohla nachádzať v inom vesmíre, keďže som si nedokázal predstaviť, že v skutočnosti je tak blízko. Písanie tejto knihy to zmenilo. Vydal som sa do Lipska na rozhovor so Siegbertom Schefkem, dôležitým aktérom pádu režimu za múrom. Keď mi rozprával o 9. októbri 1989 – o dni, keď „strach prešiel z jedných na druhých“ –, cítil som, že všetko, čo bolo dovtedy abstraktné, nadobudlo reálne kontúry a vďaka tomu rozhovoru som to konečne mohol pochopiť.³⁷

Moja kniha je o kompromisoch, ktoré musia robiť diktátori a ľudia v ich okolí. Všetci chcú rôzne veci a nemôžu ich všetky získať, preto musia čeliť náročným výzvam. V nasledujúcej kapitole Diktátor na bežiacom páse sa pokúsim vysvetliť, prečo sa tyrani snažia zostať pri moci, keď ju už raz uchopia. Ide aj o to, že byť diktátorom je lákavé. Treba si však v prvom rade uvedomiť, že dobrovoľný odchod z vodcovskej pozície je neuveriteľne nebezpečný. Väčšina to nechce riskovať, a tak sa radšej pokúsi udržať pri moci. V tom prípade sa musí sústreďiť na palácovú elitu a vojsko. V kapitolách Vnútny nepriateľ a Oslabovanie bojovníkov však ukážem, prečo to nie je také ľahké. Elity a ozbrojené zložky si vyžadujú čas a peniaze, čo však spôsobuje problémy na nižších úrovniach. Prostriedky odobrané bežným ľuďom v prospech úzkej špičky môžu viesť k vzniku odporu. Členovia elity vypudení z hlavného mesta sa doň môžu vrátiť ako vodcovia rebélie. Oslabenie armády môže viesť k problémom pri konfliktoch so vzbúrencami alebo s vonkajšími nepriateľmi. Napokon, ani diktátor nemá všetko pod kontrolou. Môže urobiť maximum pre to, aby sa udržal pri moci, no aj tak naňho môže byť spáchaný atentát. Jeho zvýšené úsilie o zabezpečenie vlastnej pozície môže priam zvädzať k pokusu o odstránenie. Každý tyran napokon odíde – či už z prirodzených príčin, alebo násilne. Čo nasleduje potom? Pád tyrana často vedie k chaosu a konfliktom. V kapitole Dajte si pozor na to, čo si želáte skúmam, ako tomu predísť. Keď už

vieme, ako dochádza k pádu tyranov a čo sa deje potom, prichádzajú ďalšie otázky. Môžu tretie strany urýchliť ich pád? Ak áno, ako? A mali by to vôbec robiť?

Tyranov nemožno ignorovať. Musíme im venovať pozornosť a lepšie im porozumieť. Strata moci nemusí znamenať len koniec privilégií, ale aj stratu slobody či dokonca života. Táto skutočnosť vo veľkej miere vysvetľuje správanie tyranov, kým sú pri moci. Všetci poznáme bizarné príbehy o zdanlivo pomätených diktátoroch. Turkménsky diktátor Saparmurat Nijazov dal postaviť svoju dvanásť metrov vysokú sochu zo zlata na vrchole pamätníka v Ašchabade, ktorý sa otáčal za slnkom.³⁸ Severokórejský vodca Kim Čong-un dal popraviť úradníka ministerstva školstva protilietadlovou zbraňou – údajne za to, že zaspal počas rokovania.³⁹ Časť titulu, ktorý si sám udelil Idi Amin, znie „pán všetkého tvorstva na súši i vo vode, premožiteľ Britského impéria v Afrike všeobecne a v Ugande konkrétne“.⁴⁰

Na prvý pohľad to pôsobí šialene. A naozaj, diktátori nie sú normálni ľudia. Často trpia narcizmom, niekedy sú psychopatickí, takmer vždy bezcitní. Prekvapujúco však väčšinou ide o *racionálnych* ľudí. Neprišli o rozum. Naopak: ak zohľadníme ich situáciu a informácie, ktoré majú k dispozícii, tak sú ich stratégie súvisiace s mučením, vraždením a vyhladovaním ľudí a zároveň sústredením zdrojov do vlastných rúk vlastne racionálne. Ide o spôsob prežitia.

Takto to fungovalo tisícky rokov. Demokracia v modernom vydaní je mladá, diktatúra odveká. Väčšina ľudí v priebehu dejín zažila útlak tyranov. V roku 1800 nik na zemi nežil v podmienkach skutočnej demokracie. Kruté, utláčateľské režimy nie sú v histórii výnimkou, ale štandardom. Či už bol na ich čele náčelník, vojvoda, kráľ, cisár, biskup, sultán, alebo guverner kolónie, práve takto bola spoločnosť usporiadaná. Ľudia boli poddaní a tyrania sa zdala nevyhnutná. Politické zmeny viedli k zmene postavenia tyrana, nie k odstráneniu tyranie.

Aj v pomerne nedávnych dejinách vládli krajinám väčšinou tyrani. Po druhej svetovej vojne netvorili demokracie ani desať

percent krajín sveta.⁴¹ Treba zároveň dodať, že v tomto období boli obrovské územia ovládané na diaľku ako kolónie. Neskôr, počas studenej vojny, obe strany sporu podporovali tyranov, ak to vyhovovalo ich cieľom. Londýnska vláda mala prsty vo zvrhnutí demokraticky zvoleného lídra v Iráne a na jeho miesto dosadila šacha Pahlavího. Peking podporoval Pol Potov vraždiaci režim. V obave pred kolapsom svojich sfér vplyvu bojovali Spojené štáty americké vo vojnách v prospech zlovestných diktatúr v Kórei a vo Vietname. Francúzska vláda zaplatila korupčiu Jeana-Bédela Bokassu, stredoafriického diktátora, ktorý sa vyhlásil za cisára, zatiaľ čo jeho ľud trpel hladom. Bokassa bol despota, ale bol to ich despota. Písal sa rok 1977.

Studená vojna bola tiež obdobím národnooslobodzovacieho hnutia – veľa národov sa oslobodilo spod jarma kolonizácie. Organizácia spojených národov mala pôvodne len 51 členov. V polovici sedemdesiatych rokov ich bolo 144, dnes ich je 193.⁴² Vznik vlastného štátu však nie vždy vedie k slobode či demokracii. Výskumy v skutočnosti poukazujú na to, že medzi rokom 1946 a sedemdesiatymi rokmi počet diktatúr narástol.⁴³ Nezávislosť v mnohých prípadoch znamenala prechod od zahraničnej veľmoci k miestnemu tyranovi. Zahraničné mocnosti zas rady podporili lojálneho despota, ak to znamenalo, že si v danej oblasti udržia vplyv. Priazeň tyrana im bola často bližšia než nepriazeň demokraticky zvoleného lídra.

Na konci studenej vojny demokracia kvitla. V roku 2012 sa medzi tzv. uzavreté autokracie – štáty, v ktorých hlas občanov skutočne nič nezaväzuje – zaraďovalo len 12 percent krajín sveta.⁴⁴ Chvilu to vyzeralo na víťazstvo liberálnej demokracie ako nového štandardu. Západné spoločnosti čakali na to, čo Francis Fukuyama nazval „koncom dejín“, na rozhodujúci triumf demokracie.⁴⁵

Tyranie však nikam neodišlo – len bolo ľahšie ignorovať ich. V 21. storočí to už nie je možné. Svet nemôže ignorovať Kim Čong-una a jeho rakety prelietajúce nad územím Japonska, pretože vieme, že má k dispozícii jadrový arzenál schopný

zmiest' zo zemského povrchu celé mestá pri jedinom útoku. Vladimir Putin destabilizoval celý kontinent a spáchal pri tom početné vojnové zločiny. Saudskoarabskí tyrani vyslali vražedné komando, ktoré rozštvrtilo novinára denníka *Washington Post*. Rwandský režim prenasledoval a zabíjal svojich oponentov.⁴⁶ Keď si vodca Si Ťin-pching doživotne zaistil miesto na čele Komunistickej strany Číny, povedal svojim generálom, aby „sa nebáli boja“.⁴⁷

Doposiaľ sme hovorili iba o autokraciách, ktoré už existujú. Aj v Európe sú viaceré demokracie v bezprostrednom ohrození. Viktor Orbán v roku 2014 vyhlásil, že sa z Maďarska stane „iliberálna demokracia“, čo znamená určitý variant autoritárskej moci. Turecký prezident Recep Tayyip Erdoğan a jeho stúpenci obmedzili priestor na politickú činnosť do takej miery, že vyhrať voľby je pre opozíciu čoraz náročnejšie.

Hoci je totalitných vodcov menej, diktátori aj naďalej prenasledujú svojich oponentov a utláčajú vlastné národy. Hrozba zo strany tyranov stále existuje napríklad vo forme dobyvateľských vojen alebo pokusov o zničenie celých kultúr. Ak neporozumieme konaniu tyranov, nedokážeme ich obmedziť v ich domácej ani zahraničnej politike.

Za ostatné desaťročia sa objavilo nespočetne veľa novinových článkov, statusov na sociálnych sieťach a kníh o obrane liberálnej demokracie. To však nestačí. Niektoré demokracie zaniknú, či už cestou vojenského prevratu, alebo postupným rozmontovaním kľúčových inštitúcií. Keď sa to stane, mali by sme vedieť, čo bude nasledovať a ako predchádzať neželaným javom.

Hlavným cieľom tejto knihy je ukázať, akým obmedzeniam čelia despotovia, aké sú slabiny ich režimov a ako dochádza k ich pádu. Lenže samotné pochopenie nie je dostačujúce. Táto kniha preto skúma aj spôsoby, ako ich zvrhnúť.

Možno to vyzerá príliš idealisticky. Napokon, tyranie často pôsobí mimoriadne stabilne. Potvrdzujú to príklady viacerých diktátorov: taký Muammar al-Kaddáfí vládol v Líbyi viac

ako štyri desaťročia, čo je viac než dvojnásobok v porovnaní s nemeckou kancelárkou Angelou Merkel. Navyše vidíme, že autokratické režimy môžu vydržať dlhšie ako ich vodcovia.⁴⁸ Príkladom je Severná Kórea, ktorú už vyše pol storočia ovláda rodina: otec, syn a potom vnuk.

Pri bližšom pohľade si môžeme všimnúť, že stabilita autokracie je väčšinou klamná. Väčšina diktatúr sa viac podobá Kabilovej Konžskej demokratickej republike s absenciou vládnej kontroly nad celým územím a s nepretržitými vnútornými konfliktmi ako Kaddáfího Líbyi. Dokonca aj režimy podobné tomu líbyjskému iba vzbudzujú dojem stability. Ide totiž o politické systémy, ktoré sa sústreďujú okolo silného jedinca alebo malej elitnej skupiny. Načas to môže fungovať – najmä z ich pohľadu –, no takéto systémy nie sú odolné. Keď príde úder a režim musí čeliť hodenej rukavici, dôsledky môžu byť zničujúce, môžu viesť k potýckam, hladu či vojne. V prípade Líbye nasledovala po vojne s Kaddáfím vojna medzi milíciami, ktoré ho chceli nahradiť. Ubehlo viac ako desaťročie, odkedy mu z rúk vyrvali zlatú zbraň, no strelba neustala.

Amatérsky pokus o prevrat, ku ktorému došlo počas môjho pobytu v Konžskej demokratickej republike, nebol ničím výnimočný. Väčšina takýchto pokusov zlyháva, pretože jednotky diktátora sú pripravené. Skôr či neskôr však skončí každý tyran. Nás zaujíma ako.